

ДЖЕРЕЛА і ПРИМІТКИ

¹ Див.: Февральская революция 1917 года: сборник документов и материалов. — М., 1996. — С. 154—158.

² Див.: *Церетели И.Г.* Воспоминания о Февральской революции. В 2-х кн. — Кн. 2. — Париж, 1963. — С. 69.

³ *Лотоцький О.* Сторінки минулого. Ч. 3. — Варшава, 1934. — С. 327—328.

⁴ Вісник Полтавського губернського громадського комітету. — 1917, 2 квітня.

⁵ Украинская жизнь. — Москва. — 1917. — № 1—2. — С. 4—8.

⁶ Українське слово. — Одеса. — 1917, травень.

⁷ Українська Центральна Рада: документи і матеріали. У двох томах. — К., 1996—1997. — Т. 1. — С. 40.

⁸ Рідне слово. — Харків. — 1917, 1 квітня.

⁹ Там само.

¹⁰ Вісник Полтавського губернського громадського комітету. — 1917, 22 березня.

¹¹ Черниговская земская газета. — 1917, 24 березня.

¹² Там само. — 1917, 14 квітня.

* З цього приводу цікавими видаються думки В. Винниченка, якими він у травні 1917 р. поділився з І. Церетелі, а той навів їх у своїх спогадах: «То, что произошло после революции на Украине и в других меньшинственных областях, — сказал Винниченко, — показывает, что национальные движения не являются продуктом пропаганды, агитации и заранее выработанных программ. Они коренятся в подсознательной психологии угнетенных национальностей и прорываются наружу при первой возможности с силой законов природы. Мы, украинцы, до революции сделали очень мало для пропаганды идеи национальной автономии. [...] В национальной сфере наше внимание было сосредоточено на защите украинской культуры, на ограждении украинского языка, театра, литературы от преследований власти. Казалось, наш народ был мало подготовлен к идее национальной автономии. А между тем после победы революции стоило Раде созвать украинский национальный съезд и обратиться к народу с призывом требовать введения национально-территориальной автономии, как во всей нашей стране, в самых глухих украинских волостях и селах, этот призыв встретил такую воодушевленную поддержку, которая своей всеобщностью и элементарной силой поразила даже нас, основателей Рады» (*Церетели И.Г.* Указ. соч. — Кн. 2. — С. 83).

¹³ *Ковалевський М.* При джерелах боротьби: спомини, враження, рефлексії. Інсбрук, 1960. — С. 278.

¹⁴ Нова рада. — 1917, 25 березня.

- ¹⁵ Див.: Украинская жизнь. — 1917. — № 1—2. — С. 4—8.
- ¹⁶ Лотоцький О. Назв. праця. — С. 327—328.
- ¹⁷ Грушевський М. Повороту нема // Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С. 99.
- ¹⁸ Наше життя. — Петроград. — 1917, 29 березня.
- ¹⁹ Робітнича газета. — 1917, 30 березня.
- ²⁰ Нова рада. — 1917, 9 квітня.
- ²¹ Там само.
- ²² Робітнича газета. — 1917, 7 квітня.
- ²³ Галаган М. З моїх споминів. В 4-х ч. — Львів, 1930. — Ч. 2. — С. 106.
- ²⁴ Робітнича газета. — 1917, 7 квітня.
- ²⁵ Боротьба. Орган ЦК УПСР. — 1917. — № 2. — С. 5—7.
- ²⁶ Христюк П. Замітки і матеріали до історії Української революції. 1917—1920 рр. — Т. 1. — Відень, 1921. — С. 26.
- ²⁷ Галаган М. Назв. праця. — Ч. 2. — С. 111.
- ²⁸ Українська Центральна Рада: документи і матеріали... — Т. 1. — С. 54, 58.
- ²⁹ Рідне слово. — 1917, 22 квітня.
- ³⁰ Народна воля. — 1917, 17 (04) травня.
- ³¹ Державний архів Російської федерації (ДАРФ). — Ф. 1778. — Оп. 1. — Спр. 35. — Арк. 90, 92.
- ³² Христюк П. Назв. праця. — Т. 1. — С. 30.
- ³³ 1917 год на Киевщине. Хроника событий. — К., 1928. — С. 26.
- ³⁴ Там само. — С. 28.
- ³⁵ Грушевський М. Спомини // Київ. — 1989. — № 9. — С. 117.
- ³⁶ Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції (марець 1917 р. — грудень 1919 р.). — Ч. 1. — Київ-Відень, 1920. — С. 90.
- ³⁷ Український національно-визвольний рух. Березень — листопад 1917 року: Документи і матеріали. — К., 2003. — С. 124.
- ³⁸ Речь. — Петроград. — 1917, 13 мая.
- ³⁹ Там само. — 1917, 10 мая.
- ⁴⁰ Киевская мысль. — 1917, 25 апреля.
- ⁴¹ Там само.
- ⁴² Революция и национальный вопрос. — Т. 3. — С. 139.
- ⁴³ Там само. — С. 57.
- ⁴⁴ Киевская мысль. — 1917, 10 марта.
- ⁴⁵ Лотоцький О. Назв. праця. — Т. 3. — С. 343.
- ⁴⁶ Там само. — С. 344.
- ⁴⁷ Киевская мысль. — 1917, 8 апреля.
- ⁴⁸ Христюк П. Назв. праця. — С. 55.
- ⁴⁹ Нова рада. — 1917, 26 травня.
- ⁵⁰ Українська Центральна Рада: документи і матеріали... — Т. 1. — С. 97.
- ⁵¹ Нова рада. — 1917, 28 травня.
- ⁵² Ковалевський М. Назв. праця. — С. 338.
- ⁵³ Винниченко В. Назв. праця. — Ч. 1. — С. 157—159.
- ⁵⁴ Український національно-визвольний рух. Березень — листопад 1917 року. — С. 378.
- ⁵⁵ Киевская мысль. — 1917, 3 июля.
- ⁵⁶ Там само.
- ⁵⁷ Український національно-визвольний рух. Березень — листопад 1917 року. — С. 403.
- ⁵⁸ Там само. — С. 347.
- ⁵⁹ Ковалевський М. Назв. праця. — С. 342.
- ⁶⁰ Українська Центральна Рада: документи і матеріали... — Т. 1. — С. 104.
- ⁶¹ Український національно-визвольний рух. Березень — листопад 1917 року. — С. 387—388.

- ⁶² Дело народа. — 1917, 16 июня.
- ⁶³ Речь. — 1917, 14 июня.
- ⁶⁴ Цит. за: *Верстюк В.* Українська Центральна Рада. — С. 154.
- ⁶⁵ Український національно-визвольний рух. Березень — листопад 1917 року. — С. 443.
- ⁶⁶ Там само. — С. 528.
- ⁶⁷ Там само. — С. 553.
- ⁶⁸ Черниговская земская газета. — 1917, 18 июля.
- Довгий час радянська історіографія затушовувала українську природу цієї урядової кризи, пов'язуючи її з липневими подіями в Петрограді. Однак спеціальна декларація ЦК партії кадетів, опублікована одразу ж після виходу міністрів-кадетів з уряду, говорить, що кадетів розлютив не так інспірований більшовиками антиурядовий виступ у Петрограді, як київська угода. «По существу украинского вопроса Центральный Комитет признает необходимость разработки проекта областной автономии Украины до внесения его в Учредительное собрание и уже принял для этого подготовительные меры, но Центральный Комитет считает, что немедленное создание местной власти, ответственной перед местными же общественными организациями и на неопределенных территориях, а равно и заблаговременно выраженное правительством сочувствие к проекту областной автономии, содержание которого остается правительству неизвестным, — является недопустимым и в высшей степени опасным прецедентом, предпринятым, вопреки данной членами правительства присяге, волю Учредительного собрания и основные черты будущего государственного устройства России, — говорилось в декларації. — Центральный комитет полагает, что его единомышленники в правительстве, лишённые возможности воздействовать на содержание акта и привести его в согласие с требованиями начал государственного права и с интересами России, не могут нести ответственность за этот шаг и за его возможные последствия» (Русское слово — 1917, 6 июля).
- ⁶⁹ *Церетели И.Г.* Указ. соч. — Кн. 2. — С. 161.
- ⁷⁰ Український національно-визвольний рух. Березень — листопад 1917 року. — С. 582.
- ⁷¹ ДАРФ. — Ф. 1779. — Оп. 2. — Спр. 187. — Арк. 82—83.
- ⁷² Там само. — С. 595.
- ⁷³ Речь. — 1917, 7 июля.
- ⁷⁴ Народна воля. — 1917, 6 вересня (24 серпня).
- ⁷⁵ Нова рада. — 1917, 4 — 6 серпня.
- ⁷⁶ Там само.
- ⁷⁷ Українська Центральна Рада: документи і матеріали... — Т. 1. — С. 323.
- ⁷⁸ Там само. — С. 308.
- ⁷⁹ *Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 11. — С. 147.
- ⁸⁰ Робітничая газета. — 1917, 5, 7 жовтня.
- ⁸¹ *Христюк П.* Назв. праця. — Т. 2. — С. 40.
- ⁸² *Бойко В.* Визнання міськими думами влади УЦР у листопаді — грудні 1917 р. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917 — 1921 рр. — К., 2002. — С. 108.
- ⁸³ *Христюк П.* Назв. праця. — Т. 2. — С. 127.
- ⁸⁴ Там само. — С. 135.
- ⁸⁵ *Малик Я.* Державотворча діяльність Павла Скоропадського // Третій Міжнародний конгрес українців 26—29 серпня 1996 р.: Історія. — Харків, 1996. — С. 78.
- ⁸⁶ Там само.
- ⁸⁷ *Скоропадський П.* Спогади: кінець 1917 — грудень 1918. — Київ—Філадельфія, 1995. — С. 64.
- ⁸⁸ *Малик Я.* Назв. праця. — С. 78.
- ⁸⁹ *Скоропадський П.* Назв. праця. — С. 102.
- ⁹⁰ Там само. — С. 51.

- ⁹¹ *Проданюк Ф.* Внутрішня політика Української держави (29 квітня — 14 грудня 1918 р.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. — К., 1997. — С. 38.
- ⁹² *Скоропадський П.* Назв. праця. — С. 132, 146.
- ⁹³ Уривок зі «Споминів» Гетьмана Павла Скоропадського // *Хліборобська Україна*. — Кн. 5. — Рік 1924—1925. — С. 78—79.
- ⁹⁴ *Скоропадський П.* Назв. праця. — С. 245.
- ⁹⁵ Там само.
- ⁹⁶ *Шемет С.* До історії Української демократично-хліборобської партії // *Хліборобська Україна*. — Відень, 1920. — Зб. I. — С. 70.
- ⁹⁷ Там само. — С. 71.
- ⁹⁸ *Історія України*. — Київ, Видавничий дім «Альтернативи», 2002. — С. 235.
- ⁹⁹ Там само. — С. 236.
- ¹⁰⁰ *Дорошенко Д.* Історія України 1917—1923 рр. — Т. II. Українська Гетьманська держава 1918 року. — Нью-Йорк, 1954. — С. 45.
- ¹⁰¹ *Трубецької Е.* Из путевых заметок беженца // *Архив русской революции*. — Т. 18. — М., 1993. — С. 145.
- ¹⁰² *Процик А.* Російський націоналізм і Україна в добу революції та громадянської війни // *Проблеми вивчення історії Української революції 1917—1921 рр.* — К., 2002. — С. 29.
- ¹⁰³ ДАРФ. — Ф. 5881. — Оп. 1. — Спр. 443. — Арк. 2.
- ¹⁰⁴ Див.: *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX—XX століття. — К., 1996. — С. 129.
- ¹⁰⁵ *Гольденвейзер А.* Из киевских воспоминаний // *Архив русской революции*. — Т. 6. — М., 1991. — С. 226.
- ¹⁰⁶ Там само. — С. 229.
- ¹⁰⁷ *Деникин А.* Очерки русской смуты: Белое движение и борьба Добровольческой армии. Май — октябрь 1918 р. — Мн., 2002. — С. 64—65.
- ¹⁰⁸ *Донская летопись*. — 1924. — № 3. — С. 207.
- ¹⁰⁹ *Скоропадський П.* Назв. праця. — С. 51.
- ¹¹⁰ *Соколов А.* Курс советской истории 1917—1940. — М., 1999. — С. 86.
- ¹¹¹ *Деникин А.* Указ. соч. — С. 64.
- ¹¹² Там само. — С. 6.
- ¹¹³ Там само. — С. 232.
- ¹¹⁴ *Деникин А.* Очерки русской смуты: Вооруженные силы юга России. Распад Российской империи. Октябрь 1918 — январь 1919. — Мн., 2002. — С. 81.
- ¹¹⁵ Там само. — С. 82.
- ¹¹⁶ *Деникин А.* Очерки русской смуты: Белое движение и борьба Добровольческой армии. Май — октябрь 1918 р. — Мн., 2002. — С. 51.
- ¹¹⁷ Там само. — С. 52.
- ¹¹⁸ Там само. — С. 63.
- ¹¹⁹ Там само. — С. 64—65.
- ¹²⁰ *Христюк П.* Назв. праця. — Т. 3. — С. 114.
- ¹²¹ *Деникин А.* Очерки русской смуты: Вооруженные силы юга России. Распад Российской империи. Октябрь 1918 — январь 1919. — Мн., 2002. — С. 83.
- ¹²² *Скоропадський П.* Назв. праця. — С. 304.
- ¹²³ *Христюк П.* Назв. праця. — Т. 3. — С. 120.
- ¹²⁴ Там само. — С. 121.
- ¹²⁵ *Деникин А.* Очерки русской смуты: Белое движение и борьба Добровольческой армии. Май — октябрь 1918 р. — С. 58—59.
- ¹²⁶ *Деникин А.* Очерки русской смуты: Вооруженные силы юга России. Распад Российской империи. Октябрь 1918 — январь 1919. — С. 350.
- ¹²⁷ *Скоропадський П.* Назв. праця. — С. 325.
- ¹²⁸ *Христюк П.* Назв. праця. — Т. 3. — С. 134.
- ¹²⁹ Там само. — С. 131—134.

- ¹³⁰ Там само. — С. 131.
- ¹³¹ Там само. — Т. 4. — С. 5.
- ¹³² Там само. — С. 25.
- ¹³³ *Винниченко В.* Назв. праця. — Ч. 3. — С. 182.
- ¹³⁴ *Христюк П.* Назв. праця. — Т. 4. — С. 15.
- ¹³⁵ Україна. — 1919, 15—16 листопада.
- ¹³⁶ Там само.
- ¹³⁷ *Христюк П.* Назв. праця. — Т. 4. — С. 10.
- ¹³⁸ *Вернадский В.* Дневники. 1917—1921. — К., 1994. — С. 126.
- ¹³⁹ *Гольденвейзер А.* Из киевских воспоминаний (1917—1921 гг.) // Архив русской революции... — Т. 6. — С. 231.
- ¹⁴⁰ *Гурко В.* Из Петрограда через Москву, Париж и Лондон в Одессу. 1917—1918 гг. // Архив русской революции... — Т. 15. — С. 30—31.
- ¹⁴¹ *Деникин А.* Очерки русской смуты: Вооруженные силы Юга России. Распад Российской империи. Октябрь 1918 — январь 1919. — С. 102.
- ¹⁴² Там само. — С. 342.
- ¹⁴³ Цит. за: *Пайтс Р.* Россия при большевиках. — М., 1997. — С. 78.
- ¹⁴⁴ *Мазепа І.* Україна в огні й бурі революції. 1917—1921. — Ч. 1. — Б.м. — 1950. — С. 67—68.
- ¹⁴⁵ *Христюк П.* Назв. праця. — Т. 3. — С. 126.
- ¹⁴⁶ Там само. — С. 127.
- ¹⁴⁷ *Мазепа І.* Назв. праця. — Ч. 1. — С. 69.
- ¹⁴⁸ *Деникин А.* Гетманство и Директория на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. — М.—Л., 1930. — С. 180.
- ¹⁴⁹ Там само. — С. 181.
- ¹⁵⁰ *Марголин А.* Украина и политика Антанты. — Берлин, б.д. — С. 117.
- ¹⁵¹ Там само. — С. 118.
- ¹⁵² *Деникин А.* Очерки русской смуты: Вооруженные силы Юга России. Распад Российской империи. Октябрь 1918 — январь 1919. — С. 101.
- ¹⁵³ *Марголин А.* Назв. праця. — С. 121.
Міністр іноземних справ Франції в 1919 р.
- ¹⁵⁴ *Марголин А.* Назв. праця. — С. 150—151.
- ¹⁵⁵ *Деникин А.* Очерки русской смуты: Вооруженные силы Юга России. Заключительный период борьбы. Январь 1919 — март 1920. — Мн., 2002. — С. 55—56.
- ¹⁵⁶ *Процик А.* Назв. праця. — С. 39—41.
- ¹⁵⁷ *Деникин А.* Очерки русской смуты: Вооруженные силы Юга России. Распад Российской империи. Октябрь 1918 — январь 1919. — С. 101.
- ¹⁵⁸ *Доценко Александр.* Матеріали і документи до історії української революції (Літопис української революції). — Львів, 1924. — Т. 2, кн. 4. — С. 91.
- ¹⁵⁹ *Капустянский М.* Похід українських армій на Київ-Одесу в 1919 році (Короткий воєнно-історичний огляд). — Кн. 2 (Частина III). — Мюнхен, 1946. — С. 162.
- ¹⁶⁰ *Доценко Александр.* Назв. праця. — Т. 2, кн. 4. — С. 150.
- ¹⁶¹ *Капустянский М.* Назв. праця. — Кн. 2 (Частина III). — С. 161.
- ¹⁶² Там само. — С. 163.
- ¹⁶³ *Деникин А.* Очерки русской смуты: Вооруженные силы Юга России. Заключительный период борьбы. Январь 1919 — март 1920. — С. 179.
- ¹⁶⁴ Там само. — С. 107—108.
- ¹⁶⁵ Там само. — С. 108.
- ¹⁶⁶ *Мельник Е.* Вища школа і наукові інституції в Україні в період денікінської окупації (вересень — грудень 1919 р.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. — Історичні науки. — Кам'янець-Подільський. — Т. 11. — С. 200.
- ¹⁶⁷ *Грицак Я.* Назв. праця. — С. 150.
- ¹⁶⁸ *Деникин А.* Очерки русской смуты: Вооруженные силы Юга России. Заключительный период борьбы. Январь 1919 — март 1920. — С. 109.

- ¹⁶⁹ Гольденвейзер А. Указ. соч. — С. 270.
- ¹⁷⁰ Цит. за: Деникин А. Очерки русской смуты: Вооруженные силы Юга России. Заключительный период борьбы. Январь 1919 — март 1920. — С. 109.
- ¹⁷¹ Вернадский В. Указ. соч. — С. 259.
- ¹⁷² Там само. — С. 158.
- ¹⁷³ Петлюра С. Статті, листи, документи. — Т. III. — К., 1999. — С. 118.
- ¹⁷⁴ Там само. — Т. I. — Нью-Йорк, 1956. — С. 235.
- ¹⁷⁵ Там само. — С. 233.
- ¹⁷⁶ Гентош Л. Листи Симона Петлюри до графа Михайла Тишкевича // Україна модерна. — Вип. 1. — Львів, 1996. — С. 164.
- ¹⁷⁷ Феденко П. Український рух у XX столітті. — Лондон, 1959. — С. 201.
- ¹⁷⁸ Деникин А. Очерки русской смуты: Вооруженные силы Юга России. Заключительный период борьбы. Январь 1919 — март 1920. — С. 248.
- ¹⁷⁹ Цит. за: Верстюк В. Махновщина. — К., 1991. — С. 170.
- ¹⁸⁰ Аршинов П. История махновского движения (1918—1921). — Запорожье, 1995. — С. 137—138.
- ¹⁸¹ Див.: Нестор Иванович Махно: воспоминания, материалы и документы // Автор вступительной статьи и составитель В. Ф. Верстюк. — К., 1991. — С. 170.
- ¹⁸² Там само. — С. 154.
- ¹⁸³ Майстренко І. Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні. — Едмонтон, 1985. — С. 107.
- ¹⁸⁴ ЦДАГО. — Ф. 1. — Оп. 3. — Спр. 24. — Арк. 55.
- ¹⁸⁵ Вернадський В. Указ. соч. — С. 189—190.
- ¹⁸⁶ Там само. — С. 207.
- ¹⁸⁷ Воспоминания генерала барона П. Н. Врангеля (ноябрь 1916 — ноябрь 1920 г.). — В 2-х ч. — М., 1992. — С. 73—74.
- ¹⁸⁸ Там само. — С. 75.
- ¹⁸⁹ Слащев-Крымский Я.А. Белый Крым 1920 г. Мемуары и документы. — М., 1990. — С. 189.
- ¹⁹⁰ Там само. — С. 191—192.
- ¹⁹¹ Там само. — С. 192.
- ¹⁹² Чикаленко Л. Уривки зі спогадів з років 1919—1920. — Нью-Йорк, 1963. — С. 145
- ¹⁹³ Воспоминания генерала барона П. Н. Врангеля (ноябрь 1916 — ноябрь 1920 г.). — Ч. 2. — С. 345.
- ¹⁹⁴ Петлюра С. Статті, листи, документи. — Т. III. — С. 271.
-